

Donika AVDULLI

ROLI I “KLUBIT KULTUROR SERB” NË PROMOVIMIN E PROJEKTEVE DHE ELABORATEVE KUNDËR SHQIPTARËVE

Themelimi dhe funksionimi i “Klubit Kulturor Serb” (1937-1941)

Pas luftërave ballkanike të viteve (1912-1913), dhe sidomos në prag të Luftës së Dytë Botërore, çështja shqiptare fillon të bëhet çështje shqetësuese si asnjëherë më parë. Si e tillë ajo bëhet objekt trajtimi në qarqet më elitare shtetërore, politike, shkencore dhe kulturore serbe. Megjithatë janë tri institucione kryesore ku organizohej trajtimi i çështjes shqiptare si:

- *Ministria e Punëve të Jashtme e Jugosllavisë,*
- *Akademia Serbe e Shkencave dhe Arteve,,*
- *Klubi Kulturor Serb.*¹

Veprimtaria e “*Klubit Kulturor Serb*”, në vitet (1937-1941), është njëra ndër dukuritë më pak të studiuara të jetës politike, shoqërore të Jugosllavisë. Informacione të sakta rreth kuvendit themelues nuk janë regjistruar, megjithatë fjala hyrëse e raportit për “*Kuvendin Vjetor*”, botuar në maj të vitit 1938, thotë se Klubi filloi punën mes datës 15 janar dhe 7 shkurt 1937. Data e parë shënon datën kur u miratuan “*Rregullat e Klubit Kulturor Serb*”, ndërsa data e dytë shënon datën kur mbahet ligjërata e parë e këtij Klubi. Drogoljub Jovanoviqi, anëtar i klubit në librin e tij: “*Ljudi, Ljudi*”... apo “*Njerëz, Njerëz*”..., rolin e themeluesit ia atribuon Nikolla Stojanoviqit, që ishte edhe nënkryetar i dytë i Klubit, i cili ishte njëri nga themeluesit e “*Organizatave popullore Serbe*” dhe njëri nga drejtuesit e fundit të “*Mlada Bosna*” (*Bosnja e re*), ku pas pjesëmarrjes në Konferencën e Versajës si ekspert i Bosnjë-Hercegovinës, kthehet në Sarajevë duke iu kthyer profesionit të avokatit. Më 1929 kalon në Beograd ku edhe propozon themelimin e “*Klubit Kulturor Serb*”. Autori e mbështet këtë edhe në mendimin e shprehur në “*Kujtimet politike*”, i cili mes të tjerash pohon se Slobodan Jovanoviqi ishte vetëm një tekstshkrues, Vladimir Çoroviqi motori, ndërsa Nikolla Stojanoviqi ishte shefi.

¹ Rexhep Qosja, *Çështja shqiptare historia dhe politika*, Prishtinë: Instituti Albanologjik, 1994, 151-152.

Shumica e themeluesve të Klubit vinin nga radhët e elitës politike dhe intelektuale serbe, si: historianë, etnografë, publicistë, shkrimtarë, politikanë, klerikë, ushtarakë, ekonomistë, sociologë etj. 25 nga themeluesit ishin pjesë e stafit pedagogjik universitar, ku 5 prej tyre kishin mbajtur edhe postin e rektorit në Universitetin e Beogradit, si: Slobodan Jovanović, Pavle Popović, Vladimir Čorović, Drogosllav Jovanović dhe Petar Micić. Kryetar i Klubit ishte Slobodan Jovanović (1869-1958). Ai konsiderohej njëri nga intelektualët më të rëndësishëm të Jugosllavisë së asaj kohe dhe qysh nga viti 1930, fillon të angazhohet në jetën politike. Nën kryetarë të Klubit ishin Dragiša Vasić dhe Nikolla Stojanović. Sekretar u zgjodh Vasa Čubrillović, atëherë asistent profesor në Universitetin e Beogradit.²

Funksionimi i “*Klubit Kulturor Serb*” ndahet në dy faza: e para nga koha e themelimit deri në nënshkrimin e marrëveshjes Cvetković-Maçek, ndërsa faza e dytë nga gushti i 1939 deri në prill të vitit 1941, por duhet theksuar se njerëzit kyç të tij e vazhduan edhe më tej punën dhe propagandën për të zbatuar programet e parapara aty.³ Puna e “*Klubit Kulturor Serb*” drejtohet nga organet e saj, si:

- *Bordi i Drejtorëve,*
- *Këshilli Mbikëqyrës, dhe*
- *Kuvendi.*

Aktivitetet fillestare të Klubit u manifestuan në dy mënyra kryesore: së pari personazhet e ndryshme publike u ftuan për të mbajtur ligjërata në Klub, dhe së dyti çdo iniciativë e serbëve në punën kulturore u përkrah. Qysh në vitin e parë të funksionimit të Klubit atij iu bashkuan edhe 325 anëtarë të rinj. Puna në Klub organizohej në dy seksione: ekonomike dhe arsimore. Seksioni ekonomik ishte nën kryesinë e Vladan Gjorgjević, ndërsa ai arsimor drejtohej nga Pavle Stefanović, i cili përcaktoi parimet që ligjëruesit duhet t’u përmbaheshin në ligjërimet e tyre. Ligjëratat në Klub mbaheshin çdo të hënë, ku trajtoheshin tema të larmishme. U krijua një buletin i posaçëm politik, i cili doli qysh në vitin 1939 dhe njihej me emrin “*Srpski Glas*” (*Zëri serb*). Numri i parë u botua më 16 nëntor 1939, me gjithsej 32 numra, ku numri i fundit doli më 27 mars 1941. Gazeta ishte në pronësi të ndërmarrjes botuese “Sloboda”. Kryeredaktor ishte Dragiša Vasić. Aty bashkëpunuan të gjithë anëtarët e klubit. Interesant është fakti se emri i Slobodan Jovanovićit u shfaq vetëm në numrin e katërt të gazetës.

² Nebojša A. Popović, “*Srpski Kulturni Klub (1937-1941)*”. Istorija 20.veka. Institut Za Savremenu Istoriju. Beograd: 1989, Nr. 1-2, 109-114.

³ Osman Sušić, “*Bosna i Hercegovina u koncepcijama Srpskog Kulturnog Kluba*”.

Historijski Pogledi. Centar za istraživanje moderne i savremene historije. Tuzla: 2020, Nr. 4, 121.

Edhe pse redaktorët kishin theksuar se ajo nuk do të këtë karakter partiak, ajo trajtonte kryesisht tema politike.⁴

Kuvendi i KSS-së miratoi dokumentet zyrtare të Klubit: rregullat e “*Klubit Kulturor Serb*”, një dokument që përmban emrat e themeluesve të Klubit dhe anëtarëve të bordit mbikëqyrës. Po ashtu në seancë u përcaktuan qëllimet kryesore të “*Klubit Kulturor Serb*”, ku shkruhej: “*Puna e Klubit Kulturor Serb mund të jetë veçanërisht e dobishme në ato zona kufitare që janë të ekspozuara ndaj ndikimeve të huaja dhe ku Serbia është barriera më e besueshme, kundër pushtimeve të huaja*”.⁵ Në editorialin e numrit të parë të “*Srpski Glas*” (Zëri serb), Dragisha Vasiq shpjegoi qëllimet programore të Klubit, duke mos e fshehur se ato janë më së paku të përqendruara në kulturë dhe se avokimi për emancipimin kulturor është vetëm një mbulesë për propagandën e ideologjisë së Serbisë së Madhe.⁶ Edhe Dimitrije Gjorgjeviq në librin e tij të titulluar: “*Portretet nga historia e fundit serbe*”, konfirmon tezën se “*Klubi Kulturor Serb*”, kryesisht merrej me çështje politike ku mes të tjerash shkruan: “*Synimi i tyre ishte të studionin çështjen serbe në Jugosllavi, të mblidhnin përfaqësues të jetës publike dhe politike, pavarësisht nga përkatësia politike, për të siguruar interesat e rrezikuara kombëtare të popullit serb*”. Midis anëtarëve shpejt u shfaqën dy grupe, ku njëri kishte synime mbipartiake, kurse tjetri dëshironte ta kthente klubin në një parti kombëtare serbe.⁷

Motot kryesore të “*Klubit Kulturor Serb*” ishin: “*Kudo që ka serbë aty është Serbia*” dhe “*Serbët e fortë në një Jugosllavi të fortë*”. Qëllimi kryesor i klubit ishte kryesisht politika ekspansioniste e shtrirjes së sundimit serb në viset fqinje, ku Slobodan Jovanoviç deklaronte se kjo mund të arrihej vetëm më forcë. Sipas tij “*ajo bën gjithçka, sepse ka momente kur njeriu duhet të zgjedhë mes dyve: ose të vrasë ose të vritet*”. Pra, ai forcën e konsideronte si metodën e vetme me të cilën mund të zgjidheshin marrëdhëniet ndërkombëtare, në favor të tyre. Pra, me propagandimin e Serbisë së Madhe, si dhe me aktivitetet e tij ky klub u bë bartës i aspiratave ekstreme nacionaliste serbe. Madje ky program militant i Serbisë së Madhe do të pranohej nga lëvizja çetnike Ravnogorski, të Dragoljub Drazha Mihajloviç gjatë Luftës së Dytë Botërore. Andaj me shfaqjen e “*Klubit Kulturor Serb*”, iu dha një veshje unike nacionalizmit ekstrem të Serbisë së Madhe.

⁴ N. A. Popović, *Srpski Kulturni Klub...*, 114-116.

⁵ O. Sušić, *Bosna i Hercegovina u koncepcijama...*, 118.

⁶ Safet Bandžović, “*Koncepcije Srpskog Kulturnog Kluba o preuredenju Jugoslavije (1937-1941)*”. Prilozi Contributions. Institut za Istoriju u Sarajevu. Sarajevo: 2001, Nr.30, 170.

⁷ Dimitrije Dordević, *Portreti iz novije srpske istorije*, (Beograd: BIGZ, 1997), 387.

Aleat dhe mbikëqyrës i klubit ishte udhëheqja e Kishës Ortodokse Serbe, e cila theksoi se qëndrimi i tij ishte i bashkuar me qëndrimin e gjithë popullit serb. Shumë autorë pajtohen se gjatë gjithë shek. XX, Kisha Ortodokse Serbe ka qenë baza kryesore shpirtërore e nacionalizmit serb, dhe ka përkrahur realizimin e qëllimeve programore të Serbisë së Madhe. Nacionalizmi nuk mund të shmangej as në fushën e ekonomisë. U përkrah koncepti i një ekonomie kombëtare, ku në bazë të programit të përkrahur nga klubi, duhet të mbulonte gjithë hapësirën ekonomike serbe me moton *"Pa ekonomi kombëtare nuk ka shtet kombëtar"*. Nëpërmjet gazetës së tij klubi theksonte se: *"Atdheu serb është kudo ku ka serbë, nga Subotica në Kosovën dalmate afër Shibnikut dhe nga Sushaku në Devdelija"*⁸. Pra, konsideronin se të gjitha vendet ku jetojnë serbët janë të tyre.

Shkencëtarët serbë gjatë shek. XX në punimet e tyre parashtronin tezen për epërsinë e serbëve, gjë që kontribuonte në përgjithësi në krijimin e një atmosfere të favorshme për acarimin përfundimtar të diskursit dhe përdorimin e qartë politik. Statusi i shqiptarëve në Mbretërinë e serbëve, kroatëve dhe sllovenëve ishte i mbrytur me politikën e shpërnguljes.⁹ Pra, gjatë kësaj periudhe Mbretëria e Jugosllavisë intensifikoi përpjekjet për spastrime etnike. Këtë rol e mori përsipër *"Klubi Kulturor Serb"*, pas të cilit qëndronte i tërë aparati shtetëror.

Në tribunat e përhershme, që organizoheshin më së shpeshti dhe në mënyrën më të tmerrshme diskutohej çështja shqiptare. Në punën e Klubit kundër shqiptarëve u shquan sidomos : Sllobodan Jovanoviqi, Gjoka Perina, Orestie Kërstiqi, Dragisha Vasiqi, Nikolla Stojanoviqi, Vasa Çubriloviqi, Ivo Andriqi e shumë të tjerë.¹⁰ Në referatat e tyre që kanë karakter projektsh programore, ata paraqesin mendime të ndryshme për zgjidhjen e çështjes shqiptare, por të gjithë ata pajtoheshin në një pikë: *"shqiptarët duhet të shpërngulen njëherë e përgjithmonë,, kurse trevat në të cilat kanë banuar ata duhet të kolonizohen me sllavë njëherë e përgjithmonë"*¹¹ Mes të tjerash Gjoka Perina deklaroi se: *"në Serbinë Jugore duhet të formohet një shumicë e nevojshme prej 67.5% të serbëve, prandaj ai propozonte kolonizimin e Kosovës me 470 mijë kolonë, e njëherësh edhe dëbimin e 300 mijë shqiptarëve nga Kosova"*. Anëtar i klubit Orestie Kërstiq propozonte se: *"duhet të blihen tokat nga shqiptarët, por natyrisht vetëm nëse nuk mund t'u merren pa ndonjë kompensim"*. Sipas procesverbaleve të

⁸ O. Sušić, *Bosna i Hercegovina u koncepcijama...*, 119-121.

⁹ Qendra Multimedia, Figura e armikut: Ripërfytyrimi i marrëdhënieve shqiptaro-serbe, (Prishtinë: Printing Press, 2016), 93.

¹⁰ Instituti i Historisë i Kosovës, Dëbimet e shqiptarëve dhe kolonizimi i Kosovës (1877-1995), (Prishtinë: QIK, 1997), 43.

¹¹ R. Qosja, *Çështja shqiptare...*, 153.

këtyre debateve, shefi i Shërbimit Statistikor jugosllav kishte deklaruar: *“megjithëse shqiptarët momentalisht ishin pasivë, ata mund të bëheshin një grup aktiv kombëtar jashtëzakonisht i rrezikshëm për interesat tona kombëtare dhe shtetërore”*, andaj ai kërkonte që të përgatitej një plan efikas për t’u marrë me shqiptarët.¹²

Klubi konsideronte se meqenëse metoda e mohimit të kombit shqiptar, nuk mund të zbatohet dhe nuk funksiononte në aksionin kundër tyre, atëherë duhet t’u mohohet e drejta për territorin ku banonin. Ligjëratat e autorizuar nga anëtarët e KKS-së, që ruhen në arkivat e Institutit të Historisë Ushtarake në Beograd, japin një pasqyrë të synimeve të klubit në këtë fushë. Anëtarët e klubit në radhë të parë u shprehën të pakënaqur me rezultatet e politikës së kolonizimit e zbatuar në periudhën 1921-1936. Ata theksonin se edhe pse kanë kaluar kaq shumë vite, përqindja e popullsisë serbe mbeti e njëjtë. Ata konsideronin se *“pyka shqiptare”*, po e prishte lidhjen natyrore që ekzistonte mes Serbisë Veriore dhe Jugore. Në një deklaratë thuhej kështu: *“Iniciatori i kësaj lëvizjeje siç e konsideronin ata “madhështore”, duhet të jetë ky klub, i cili sipas kualifikimeve intelektuale dhe morale të anëtarëve të tij u ftua ta bënte këtë”*.¹³ Ata theksonin, se me gjithë shumën e madhe të parave që u shpenzuan për ta, si edhe të avantazheve që gëzonin, përvoja e përgjithshme e kolonëve, nuk i bënte serbët të lumtur. Shumë kolonë serbë ishin të pakënaqur me kushtet që ekzistonin në vitet e ’30-ta, por këto kushte u keqësuan edhe më shumë për popullatën vendase. Qysh në janarin e vitit 1929, Jugosllavia u nda në nëntë banovina (ose njësi administrative). Territori i Kosovës ishte ndarë ndërmjet tri banovinave: e Vardarit që përfshinte Maqedoninë dhe e kishte kryeqytet Shkupin, e Moravës që përfshinte një pjesë të madhe të Serbisë Lindore dhe e kishte kryeqytet Nishin, dhe e Zetës me kryeqytet Cetinën, që përfshinte tërë Malin e Zi.

Qysh nga viti 1935 e më pas, u bënë një sërë konfiskimesh të tokave të shqiptarëve në bazë të një ligji të ri, ku sipas këtij ligji tërë toka duhej të konsiderohej si pronë shtetërore, por vetëm në ato raste kur bujku nuk kishte dokumente jugosllave për të dëshmuar pronësinë e tij, e dokumente të tilla nuk ju kishin dhënë shqiptarëve asnjëherë. Si shembull i këtij procesi është rasti kur tërë popullata e 23 fshatrave të Drenicës së Sipërme, u shpronësua nga tokat e veta në vitin 1938.¹⁴ Po ashtu, gjatë viteve 1929-1941 ishin shtuar përpjekjet e serbomëdhenjve për përfshirjen e rinisë shkollore në *“Jugosllavinë integrale”*. Në vitin shkollor 1934-1935 me dekret të

¹² Noel Malcom, *Kosova një histori e shkurtër*, (Prishtinë: KOHA, 2011), 364.

¹³ N. A. Popović, *Srpski Kulturni Klub...*, 131.

¹⁴ N. Malcom, *Kosova një...*, 362-364.

posaçëm filloi emërtimi i shkollave në Kosovë me emrat e personaliteteve të ndryshme serbe, si: "*Knjaz L Lazar*", "*Sveti Sava*", "*Stefan Deçanski*", etj. me synim që të arrihej serbizimi i plotë i trevës.¹⁵

Referati i parë i Vasa Çubrilloviqit për shpërnguljen e shqiptarëve i paraqitur më 7 mars 1937

Një nga rolet kyçe në këtë fazë të prodhimit të diskursit shovinist e ka luajtur Vasa Çubrilloviqi, historian serb, akademik dhe politikan, i cili, për dallim nga paraardhësit e tij, nuk i paraqiti vetëm diskursivisht dallimet midis serbëve dhe shqiptarëve, por tekstualisht propozoi "*dëbimin e shqiptarëve*", si dhe kolonizimin e Kosovës. Në vitin 1937 ai shkroi një memorandum për qeverinë e Millan Stojadinoviqit, ku edhe propozon, zgjidhjen e problemit etnik shqiptar me pastrimin total etnik të Kosovës. Ai theksonte se: "*është obligim i shtetit që të mos lejojë që tokën e tij të rëndësishme strategjike ta ketë në duar një element për ne armiqësor dhe i huaj*".¹⁶

Projektin e tij si në kohën kur është shkruar ashtu edhe gjatë Luftës së Dytë Botërore, pushteti serb e ruante në fshehtësi, ku me gjasë nuk dëshironte të dilte në pah një projekt racor, në të cilin parashikohej zhdukja e një popullate prej trojeve të saj, i cili padyshim është një projekt shumë i rrallë në historinë evropiane. Edhe pse Vasa Çubrilloviqi ishte i lindur dhe i rritur në Bosnjë ai e njihte mirë çështjen shqiptare, ku kishte vizituar të gjitha trevat shqiptare.¹⁷

Vasa Çubrilloviqi në projektin e tij "*Shpërngulja e arnautëve*", kritikon pavendosmërinë dhe propozon mes të tjerash kryerjen e aksioneve të shfarosjes. Ai theksonte se problemi shqiptar në jetën tonë kombëtare dhe shtetërore nuk u paraqit dje, por ai luajti një rol të madh qysh nga periudha e mesjetës, duke deklaruar se "*kjo pykë shqiptare*", e banuar me elementin shqiptar, deri në shek. XIX na pamundësoi çfarëdo lidhje ekonomike mes viseve jugore dhe veriore. Sipas tij, që nga kryengritja e parë serbe shqiptarët ishin larguar nga viset veriore duke filluar nga Jagodina dhe theksoi se pjesa tjetër duhej të shkatërrohej nga shteti ynë i tashëm, pra nga viti 1918 e tutje. Ai kritikon regjimin duke e akuzuar se nuk e kreu këtë detyrë. Si shkaqe kryesore që quan në dështimin e kësaj përpjekje ai rendit disa prej tyre:

¹⁵ Akademia e Shkencave e Shqipërisë, *Historia e Popullit Shqiptar*, Vëllimi III, (Tiranë: Toena, 2007), 491.

¹⁶ Qendra Multimedia, *Figura e armikut...*, 93-94.

¹⁷ R. Qosja, *Çështja Shqiptare...*, 154.

- gabimin e pushtetarëve tanë, të cilët duke harruar se ku janë u përpoqën t'i përdornin metodat e qytetërimit perëndimor, për zgjidhjen e problemeve të mëdha etnike;
- mënyra e kryerjes së kolonizimit, me metoda shkallë-shkallë nuk ishte funksionale dhe nuk u zbatua si duhet dhe për këto punë kaq të rëndësishme nuk ekzistonte një plan i caktuar. Ai theksonte se shqiptarët vetëm me kolonizim të herëpashershëm nuk mund të shkatërrohen, ngaqë ata janë i vetmi popull që gjatë mijëvjeçarit të fundit *“arriti jo vetëm që të mbahej ndaj qerthullit të shteteve tona në Zetë dhe në Rashkë, por edhe në dëmin tonë të shtyje kufijtë tanë etnikë kah veriu dhe lindja”*;
- familjet të cilat ishin vendosur aty që nga lufta e këndeje, nuk janë përforcuar në atë tokë ku janë kolonizuar. Duhet konstatuar se këto koloni u vendosën shumë keq, në hapjen e tokave jopjellore dhe pa asnjë furnizim me mjete bujqësore;
- ndërsa si shkak kryesor të mospjekësorisë së kolonizimit serb e konsideronte faktin se tokat më pjellore ishin ende në duart e shqiptarëve.

Çubrilloviqi nuk ndalet vetëm te propozimi ideor, por elaboron mënyrat konkrete, apo ndryshe mjetet e zbatimit të presionit me të cilat do të realizohej shpërngulja masive. Sipas tij duhet të ndërmerren këto metoda, si:

- përçarja fetare duke nderur në mesin e masave fanatizmin fetar, dhe të zgjohet në mesin e tyre krenaria e shtetit turk, përmes agjitorëve që do të flasin për shpërngulje. Ai theksonte se shqiptarët në çështjet fetare janë të ndjeshëm dhe këtu ata duhet të cenohen, e kjo mund të arrihej përmes fyerjes së klerikëve, me lëvrimin e varrezave, ndalimi që të kenë shumë gra dhe po ashtu të detyrohen që edhe vajzat e tyre t'i dërgojnë në shkolla fillore;
- dhuna brutale dhe e organizuar shtetërore, ku thekson se: *“në këtë aspekt gjithnjë ishim superior ndaj tyre”*;
- presioni që do të ushtrohej nga aparati shtetëror, ku përmes dënimeve, burgosjeve, aplikimit të pamëshirshëm të rregullave policore, dënimi i kontrabandës, dënimi për prerjen e pyjeve, organizimi i hajkave, lëshimi i qejeve, detyrimi i tatimeve, ku të gjitha këto masa do ta bënë jetën e shqiptarëve shumë të vështirë;
- në aspektin ekonomik, duhet të mospranohen tapitë e vjetra, të ndërpritet puna në kadastër, marrja e kullosave komunale, ndërprerjet e koncensionve, të lejeve për kafene, tregti, zejтари, largimet e tyre nga detyrat etj.;

- masat sanitare si rrënimi i mureve dhe i gardhiqeve rreth shtëpive të mëdha, aplikimi rigoroz i masave të veterinarisë, që do të pengonin dërgimin e tyre në tregje;
- vënia e zjarreve fshatrave dhe qyteteve ku jetonin shqiptarët.¹⁸

Sipas pikëpamjeve të Vasa Çubrilloviqit shpërngulja e shqiptarëve, ka rëndësi strategjike për serbët, maqedonasit dhe malazezët, pra për të gjithë sllavët e Jugut që përbëjnë Jugosllavinë. Ai thekson se asgjësimi i trekëndëshit shqiptar, për serbët dhe Jugosllavinë, ka rëndësi të veçantë ushtarako-strategjike. Pra, shikuar nga aspekti ushtarako-strategjik, shqiptarët zënë hapësirën më të rëndësishme, sepse zënë luginat e lumenjve që rrjedhin drejt Detit të Zi dhe Detit Egje. Ai konsideronte se ai që e zotëronte këtë pjesë, vendoste edhe për fatin e Ballkanit Qendror. Pra, si *“pykë shqiptare”*, i konsideronte trevat e banuara me shqiptarë në të dy anët e Bjeshkës së Sharrit duke u futur thellë kështu ndërmjet serbëve, maqedonasve dhe malazezve.¹⁹

Çubrilloviqi kishte vënë në pah, paqëndrueshmërinë aktuale në Evropë, ku shprehet: *“Bota sot është mësuar me gjëra shumë më të këqija se kjo dhe është aq e preokupuar me problemet e përditshme sa që ky aspekt nuk duhet të jetë shkak për shqetësim. Në një kohë kur Gjermania mund të dëbojë dhjetëra mijëra hebrenj dhe Rusia mund të zhvendos miliona njerëz nga një pjesë e kontinentit në tjetrin, zhvendosja e disa qindra mijëra shqiptarëve nuk do të çojë në shpërthimin e një lufte botërore. Italia padyshim do të ngrejë më shumë vështirësi, por aktualisht është jashtëzakonisht e zënë me problemet e veta në lidhje me Abisininë dhe Austrinë dhe nuk do të guxojë të shkojë shumë larg në kundërshtimin e saj”*.²⁰

Ai paraqet rrethet nga të cilat duhet të shpërngulen shqiptarët, si: rrethi i Dibrës së Epërme, i Pollogut të Poshtëm, i Pollogut të Epërm, i Malit të Sharrit, i Përdrinit, i Gjakovës, i Pejës, i Istogut, i Vushtrisë, i Drenicës dhe i Kaçanikut. Por, duke qenë se fshatrat janë më të qëndrueshme, ai më parësore i konsideron shpërnguljet e fshatrave, e pastaj të qyteteve. Pas shpërnguljes, Çubrilloviqi thekson se problem mjaft i madh do të jetë edhe popullzimi i atyre viseve, andaj parashtron pyetjen: *Kë duhet ta dërgojmë që të vendoset atje?*

¹⁸ Erik Hans, *Plane ogurzeza, referate e elaborate antishqiptare*, përktheu Hamit Gurguri, (Prishtinë, 2017), 4-17.

¹⁹ R. Qosja, *Çështja shqiptare...*, 155-156.

²⁰ Miranda Vickers, *Between Serb and Albanian, A History of Kosovo*, (New York: Columbia University Press, 1998), 132.

Me të përshtatshme e sheh vendosjen e elementit të tyre nga krahinat më pasive para se gjithash: malazezët, hercegovasit, likasit dhe krajshtnikët. Vasa Çubrilloviqi i konsideron malazezët si elementin më të përshtatshëm për shumë arsye, ku në radhë të parë thekson se Dukagjini, Drenica, Kosova janë rrjedha më e natyrshme nga malet e tyre kaq të varfra. Ai në elaboratin e tij mes të tjerash shkruan: *“Vetëm duke ndjekur këtë shembull, duke e ditur se çka duam, duke mos i kursyer viktimat as në para, as në gjak, shteti ynë do të mund ta bëjë Kosovën dhe Dukagjinin një Toplicë të re”*.

Sa i përket teknikës së kolonizimit, propozon riorganizimin e një aparati që do të dirigjonte me tërë punën, ku për t'i ikur mossukseseve, kolonizimi duhet t'i besohet Gjeneral shtabit, përmes një këshilli për kolonizim. Po ashtu, Vasa Çubrilloviqi ishte i mendimit se me kolonizimin duhet të merren njerëzit adekuatë, sidomos punëtorët shkencorë, e në veçanti me këtë problem duhet të merret Akademia Mbretërore e Shkencave e Serbisë në Beograd dhe Universiteti i Beogradit. Ai propozonte themelimin e institutit për kolonizim, i cili do të ndahej në këto seksione:

- organizativ,
- arsimor-edukativ,
- financiar,
- bujqësor,
- ndërtimor,
- higjenik, etj.

Sa i përket mjeteve financiare, pohonte se kolonizimi i dyzvetmijë familjeve tona do të kushtonte maksimalisht dy milionë dinarë, sepse:

- shqiptarët e shpërngulur do ta lënë jo vetëm tokën, por edhe shtëpinë dhe mjetet e punës
- gjatë krijimit të kolonive të reja, do të përdorën edhe forcat tona ushtarake;
- në marrëveshje me shoqatat dhe organizatat e tjera profesionale duhet gjetur mënyrën më efektive dhe më të lirë për hapjen e shkurreve, ujitjen e tokave, tharjen e moçaleve, ngritjen e shtëpive etj.;
- gjatë kryerjes së kolonizimit, shteti mund t'i jap kolonistit pasuri me kredi apo para të gatshme.

Referatin e tij e përmbyll më këto fjalë: *“E tërë Evropa është në gjendje të brishtë, nuk jemi të sigurt çka bie dita e as ç'sjellë nata. Edhe nacionalizmi shqiptar nëpër krahinat tona po rritet. Ta lëmë gjendjen çfarë është, në rast të një konflikti botëror, apo të ndonjë revolucionit social, pra që të dyja janë të afërme t'i vëmë në pyetje të gjitha pronat tona në Jug, që*

t’i ikim kësaj, është edhe qëllimi i këtij referati”.²¹ Shumë nga këto masa të parapara në këtë referat, filluan të praktikohen. Siç do të shohim disa muaj më pas, në Stamboll do të fillojnë bisedimet për të realizuar shpërnguljen e shqiptarëve për në Turqi. Ky projekt është punuar shumë në valën e përpjekjeve të diplomacisë Jugosllave, përkatësisht serbe, ku zyrtarët më të lartë serbë, do të kenë disa takime, të hapura, por edhe të fshehta, derisa të nënshkruhet kjo marrëveshje në vitin 1938.²²

Marrëveshja jugosllave-turke për shpërnguljen e shqiptarëve në Turqi (1938)

Duke u bazuar në referatin e Vasa Çubrilloviqit të paraqitur në “*Klubin Kulturor Serb*”, kryeministri dhe ministri i Jashtëm i Jugosllavisë, Millan Stojadinoviçi, më 29 mars 1938, i dërgon personalisht të dërguarit jugosllav në Ankara, Axhemoviçi, një telegram ku mes të tjerash kërkon përshejtimin e negociatave për shpërnguljen e popullsisë shqiptare për në Turqi. Mes të tjerash ai shkruan: “*pasi që më 7 prill në Stamboll është vendosur të takohet Këshilli Ekonomik i Marrëveshjes Ballkanike, andaj e konsiderojmë të përshtatshme që më atë rast të takohen edhe përfaqësuesit për çështjen e shpërnguljes, por propozoj që këto negociata të mbahen sekrete nga të dyja palët*”. Më 30 mars 1938, Axhemoviçi i dërgon një telegram M. Stojadinoviçi, ku i kthen përgjigje duke i thënë: “*posa bisedova me Numanin, ai më premtoi se do të bisedojë me Ruzhdi Arasin dhe për rezultatet do të më njoftojë, por nëse nuk marr përgjigje do të takohem nesër me Ruzhdi Arasin*”.

Në telegramin e datës 2 prill të vitit 1938, i deleguari jugosllav në Ankara, Axhemoviçi e njofton M. Stojadinoviçin, se ministri i Jashtëm turk, Ruzhdi Aras, ka rënë dakord që çështja e shpërnguljes të bisedohet në Konferencën e Stambollit, por pas asaj të ekonomisë dhe gazetarisë. Ndërsa, nga ana tjetër me telegramin e datës 7 prill 1938, e njofton se Numani e ka urdhëruar z. Hajdarin ta ftojë delegacionin tonë në Stamboll, për negociata rreth shpërnguljes së turqve nga Jugosllavia. Pasi turqit i vonuan negociatat disa herë ato filluan më 8 qershor 1938, në krye të delegacionit turk qëndronte Hasan Saka, deputet i popullit dhe ish-ministër. Në këto diskutime turqit dakordohen që: në afat kohor prej 6 vjetëve të pranojnë 200 000 vetë, ku fëmijët nën moshën 10-vjeçare nuk hynë në këtë kuotë, e as që jepet dëmshpërblim për ta. Megjithatë theksojnë se ju nevojitet avanca që ta

²¹ E. Hans, *Plane ogurzeza...*, f. 19-38.

²² R. Qosja, *Çështja shqiptare...*, f. 160.

zbatojnë konventën, sepse nuk kanë mjete.²³ Pas shumë bisedimeve, të cilat u zhvilluan në mes të dy palëve nënshkrimi i Konventës Jugosllavo-Turke u bë më 11 korrik 1938. Sipas kësaj konvente gjatë viteve 1939-1944, parashihet që rreth 40 000 shqiptarë të vendosën në shkretëtirat e Anadollisë.²⁴

Qeveria jugosllave formoi institucionet për zbatimin e konventës, për shpërnguljen e shqiptarëve ku do të formohet edhe komiteti për shpërngulje, i cili do të ketë këto kompetenca, si:

- të bëjë organizimin e kolonizimit dhe të angazhohet për zbatimin e dispozitave përkatëse të Konventës dhe realizimin e të gjitha obligimeve shtetërore që dalin nga Konventa;
- të japë udhëzime për punë rreth përgatitjes së kolonizimit dhe;
- të bëjë mbikëqyrjen e punës së Kryeinspektoratit në Shkup dhe inspektorëve lëvizës.

Detyrat e Kryeinspektoratit, i cili do ta ketë selinë në Shkup janë:

- të organizojë kolonizimin sipas parimeve të Konventës e udhëzimeve që merr nga Komiteti për kolonizim,
- t'u jap autorizime e udhëzime inspektorëve lëvizës dhe ata kontrollojnë punën e tyre përpos punëve të tjera, të merret edhe më përgatitjen e planeve vjetore të kolonizimit dhe ato plane t'ia paraqes me kohë Komitetit.²⁵

Megjithatë duhet të theksohet se shpërngulja masive e shqiptarëve për në Anadoll kishte filluar që nga viti 1878, pra në fakt kemi 3 etapa të shpërnguljes së shqiptarëve:

- etapa e parë, 1877-1878,
- etapa e dytë, 1912-1914 dhe,
- etapa e tretë, 1918-1941.²⁶

Në një fragment të marrë nga korrespondenca e vitit 1938, e Mehmet Spahos, i cili ka qenë njëri nga personazhet më të rëndësishme të Bosnjës dhe të Jugosllavisë, ai na informon me atë se çfarë po ndodhte me popullsinë shqiptare. Në letrën të cilën ai ia dërgon S. Stankoviçit që në atë kohë ishte ministër i bujqësisë deklaronte: *“pushteti agrar në të ashtuquajturën “Serbinë Jugore”, po vepronte në kundërshtim me dispozitat ligjore duke e shpallur tokën në përgjithësi si shtetërore”*. M. Spaho

²³ Qerim Lita, *Shpërngulja e shqiptarëve në Republikën e Turqisë, 1922-1941*, (Prishtinë: Instituti I Historisë, 2019), 257-264.

²⁴ Instituti i Historisë i Kosovës, *Dëbimet e shqiptarëve...*, 48-49.

²⁵ Hakif Bajrami, *Konventa*, (Prishtinë: Radio Kosova e lirë, 2013), 130-131.

²⁶ Hakif Bajrami, *Shpërngulja e shqiptarëve me dhunë shtetërore nga Shqipëria kontinentale (1877-1999)*, (Prishtinë, Faik Konica, 2022), 363.

theksonte se shumë familje humbën tokat e tyre duke mbetur kështu pa strehë.²⁷ Edhe pse kjo konventë për shpërnguljen e këtyre familjeve nuk arriti të zbatohet për shkak të fillimit të Luftës së Dytë Botërore, por ajo që vlen të theksohet është se edhe Bullgaria inkurajoi emigrimin e po ashtu edhe Rumania përkrahi mjaft shumë këtë iniciativë. Por, pavarësisht nga kjo, përpjekja për t'i shpërngulur shqiptarët kishte filluar shumë kohë më parë dhe përmes kësaj politike synohej që t'ju pamundësohej kthimi në vendlindje personave që në atë kohë vizitonin Turqinë.²⁸

Kjo konventë paraqet një nga dokumentet më origjinale, e cila dëshmon shumë qartë gjenocidin që kryente Serbia ndaj popullsisë shqiptare. Të dhënat zyrtare të qarqeve qeveritare jugosllave bëjnë të ditur se ndërmjet dy luftërave botërore, 1918-1941, numri i të shpërngulurve nga Kosova për në viset e Turqisë ishte shumë i madh.²⁹

Si përfundim mund të konstatojmë se KKS përben një qendër kryesore të mendimit politik serb të Monarkisë së Jugosllavisë, ku ndër çështjet më strategjike konsiderohej çështja shqiptare. Pikërisht në debatet, referatet dhe elaboratet sistematike të këtij klubi u farkëtua ideja e “zgjidhjes” së çështjes shqiptare, përmes shpërnguljes dhe shfarosjes, duke e konsideruar këtë si një nga prioritetet imediate të interesit nacional serb.

²⁷ Marenglen Verli, *Shqipëria dhe Kosova, Historia e një aspirote*, Vëllimi I, (Tiranë: BOTIMPEX, 2007), 287.

²⁸ Oliver Jens Schmit, *Ballkani në shekullin XX*, (Prishtinë: Artini, 2021), 226.

²⁹ Akademia e Shkencave e Shqipërisë, *Historia e Popullit...*, 487.